

MINIMALIZM A AWANGARDA.
TENDENCJE MINIMALISTYCZNE WE WSPÓŁCZESNEJ
ARCHITEKTURZE W ŚWIELE KONCEPCJI ARCHITEKTURY
„ORYGINALNEGO PORZĄDKU” AWANGARDY LAT 30. XX w.

Bolesław Stelmach

Biuro architektoniczne Stelmach i Partnerzy Sp. z o.o. w Lublinie
Architectural office Stelmach & Partners Sp. z o.o. in Lublin
e-mail: info@spba.com.pl, www.spba.com.pl

Streszczenie. Próba odpowiedzi na pytanie, na ile współczesne tendencje minimalistyczne w architekturze są dzisiejszą wersją architektury avant-garde z lat 30. XX w.; jakie elementy w ramach tych tendencji decydują o kontynuacji poszukiwań modernistów, a szczególnie „syntezy technologii i duchowości” – koncepcji Miesa van der Rohe. Jest także, najistotniejszy z perspektywy celu tego tekstu, problem transformacji minimalizmu „strukturalnego”, którego dzieła budzą tak mocne kontrowersje. Przybliżenie dzisiejszego obrazu poszukiwań „oryginalnego porządku” Mistrza – Miesa van der Rohe, formy wynikającej z „zasad natury rzeczy” jest istotnym poznawczo zagadnieniem badawczym. Istotne jest postrzeganie poszukiwań minimalistycznych tendencji, jako kontynuacji idei „oryginalnego porządku”, realizowaną w poszukiwaniach przestrzeni miejskiej (wielkie struktury urbanistyczne, relacje miasto-dom, sztuczny krajobraz) i przestrzeni architektonicznej (awangarda, autonomia, inwentyka, budowanie, materiały). Dotyczy to obszarów idei, projektowania i budowania.

Słowa kluczowe: minimalizm, awangarda, oryginalny porządek, Minimal Art

Nie pragnę wiele. Bardzo niewiele mi wystarczy.
Livio Vaccini, Capolavori

Jednym z paradoksów współczesnej architektury jest uznanie dla wyzywająco niepozornych dzieł minimalistycznych. Stanowią one przedmiot zainteresowania „wysokiej” kultury architektonicznej: badacze doszukują się w nich znaczeń wykraczających poza powszechny odbiór i założenia twórców. Architekci tworzący w ramach tych tendencji – John Pawson, Claudio Silvestrin, Eduardo Soto De Moura, Alberto Campo Baeza, Diener and Diener, Dominique Perrault czy Peter Zumthor – doczekali się międzynarodowego uznania. Wielcy prekursorzy tych tendencji: Mies van der Rohe, Louis I. Kahn, Luis Barragan i Tadao Ando jeszcze za życia weszli do panteonu sławy, dostępnego tylko największym.

Wśród młodego pokolenia architektów wpływy tendencji minimalistycznych są coraz istotniejsze. Christian Kerez, Klaus en Kaan czy Riegler Riewe budują domy budzące wśród nich największy oddźwięk. Emilé Cioran pisze:

Człowiek dąży do wieczności, ale mimo wszystko woli czas, jedyną daną mu wartość¹.

Twórcy z kręgu świadomie odrzucają czas w poszukiwaniu wieczności. Oczywiście inaczej odczytujemy to u Louis I. Kahna czy Tadao Ando, a inaczej u architektów europejskich ostatniej generacji.

Minimalizm nie jest stylem, jest to stanowisko, sposób myślenia. Jest to fundamentalna reakcja na hałas, hałas wizualny, na nieporządek i trywialność. Minimalizm jest tęsknotą za istotą rzeczy, a nie ich wyglądem. Jest to ciągle poszukiwanie czystości, wyrażenia nieskażonego istnienia, poszukiwanie spokoju i ciszy pod względem obecności, głębi przestrzeni, przestrzeni, jako bezmiaru. Minimalizm wykracza poza czas – jest ponadczasowy, jest stworzony ze szlachetnych, prostych materiałów, jest to bezruch perfekcji. Przedstawia samą istotę uwolnioną od wszystkich bezużytecznych bohomażów, nie nagi, lecz całkowicie zdefiniowany, jako całość, w swoim własnym istnieniu².

Aby choćby w sposób ogólny dać odpowiedź na arystotelesowskie: „Dlaczego coś jest tym, czym jest?”, należy sięgnąć do genezy i natury zjawiska oraz jego związku z domniemanym źródłem, czyli w tym wypadku z awangardą lat 30. XX w. Wtedy bowiem ukształtował się nieznany przedtem związek twórcy z jego dziełem. Bodaj po raz pierwszy architekt tak wyraźnie wziął odpowiedzialność za wykreowany przez siebie dom, bez dzielenia się nią z mecenasem, zamawiającym czy „stylem”.

ŹRÓDŁA MINIMALIZMU

Istotne jest rozstrzygnięcie zagadnienia, na ile współczesne tendencje minimalistyczne w architekturze są dzisiejszą wersją architektury avant-garde z lat 30., jakie elementy w ramach tych tendencji decydują o kontynuacji poszukiwań modernistów, a szczególnie „syntezy technologii i duchowości” – koncepcji Miesa van der Rohe. Jest także najistotniejszy z perspektywy celu tego tekstu problem transformacji minimalizmu „strukturalnego” – syntezy technologii i duchowości, którego dzieła budzą tak mocne kontrowersje³. Przybliżenie dzisiejszego obrazu poszukiwań „oryginalnego porządku”⁴ Mistrza – Miesa van der Rohe, formy wynikającej z „zasad natury rzeczy”, jest istotnym poznawczo zagadnieniem badawczym.

Aby wejrzeć w ten pełen niejasności i sprzeczności obszar, trzeba przybliżyć parę najistotniejszych kwestii, które wynikają z rozumienia architektury, jako autonomicznego obszaru poznania, a które stanowią elementy opisu jego genezy. Zasygnalizujemy tylko niektóre z nich. Pierwszą z nich są związki z Minimal

¹ E. Cioran, *Le livre des leurres*, Paryż, 1992, s. 142.

² M. Vignelli, [w:] F. Bertoni, *Claudio Silvestrin*, Octavo, Firenze, 1999, s. 226.

³ Architektura, 2007, vol. 5, Muzeum Sztuki Współczesnej w Warszawie.

⁴ C. Zimmerman, *Mies van der Rohe*, Taschen GmbH, 2006, s. 12.

Art, jako domniemanym katalizatorem minimalizmu w architekturze⁵. Następnym ważnym ogniwem do zdefiniowania i rozumienia minimalizmu jest „aspekt moralny”, który może być uważany za jego kolejne źródło. Definiuje on związki minimalizmu z otaczającym światem. Ważne na ile jest on reakcją na zmiany społeczne i gospodarcze czy kulturowe; w jaki sposób minimalistyczne tendencje są odpowiedzią na konsumpcjonistyczną rzeczywistość. Widoczne wpływy ideologii cystersów, estetyki zen czy purytańskich sekt chrześcijańskich nie mają tylko estetycznych odniesień. Minimaliści chętnie posługują się kategoriami moralnymi: potępienia nadmiaru, wyrzeczenia się bogactwa (także formy) tak, aby skupić się na esencji.

Istotne jest postrzeganie poszukiwań minimalistycznych tendencji, jako kontynuacji idei „oryginalnego porządku” Miesa van der Roche realizowanej w poszukiwaniach przestrzeni miejskiej (wielkie struktury urbanistyczne, relacje miasto-dom, poszukiwania pozamorfologiczne, sztuczny krajobraz) i przestrzeni architektonicznej (awangarda, autonomia, inwentyka, jeden pomysł, budowanie, materiały). Dotyczy to obszarów idei, projektowania i budowania.

SYNTEZA TECHNOLOGII I DUCHOWOŚCI

W czasie najintensywniejszych poszukiwań nowego wyrazu przestrzeni w latach 30. Mies zetknął się z myślą katolickiego księdza, teologa i myśliciela Romano Guardiniego, który próbował łączyć pierwiastki filozofii platońskiej i heglizmu. Jego pisma były przesycane niepewnością, co do drogi rozwoju, „gdy stary świat znika”, próbowały pokonać konflikt porządku, wolności i formy. O ile Guardini próbuje pogodzić sprzeczności intuicji i naukowego racjonalizmu, o tyle Mies van der Rohe poszukuje w tym samym czasie pogodzenia formy, której był aż nadto świadom, i życia. Swój esej z 1927 r. kończy: „Życie jest tym, co ma naprawdę znaczenie”⁶. Pogodzenie innowacyjnej formy (z Glass Room) z dyktatem współczesnej mu natury życia, reprezentowanej przez technologię, nazwał Mies van der Rohe „oryginalnym porządkiem”. Guardini wyobrażał sobie „budynki, których technologii zostałyby nadana prawdziwa forma”⁷, tak jak góralskie chaty w dolinie Brianzy ukształtowała przyroda, podobne do kamieni i drzew. Miałoby to się stać przez całkowitą zależność od nauki, technologii, która jest kształtowana przez „wewnętrzne prawo formy... [i] podporządkowuje się nowemu wizerunkowi”. „Opracowanie nowego porządku, który odnosi się do ludzkości” opartego na technologii, niezwykle współbrzmiało z oczekiwaniami Miesa van der Rohe. Pisał wtedy:

⁵ A. Zabalbescoa, J. Rodriguez Marcos, *Minimalisms*, Editorial Gustavo Gili, SA, 2000, s. 34.

⁶ F. Neumeyer, op. cit., s. 200.

⁷ R. Guardini, op. cit., s. 92.

Nie potrzebujemy mniej, ale więcej technologii. Widzimy w technologii możliwość uwolnienia siebie... Nie potrzebujemy mniej nauki, ale nauki, która jest bardziej duchowa... Wszystkie te życzenia stają się możliwe, kiedy człowiek podkreśla swój autorytet w obiektywnej naturze i odnosi to do siebie⁸.

Jest to innymi słowami powtórzenie Guardiniego:

Opracowanie nowego porządku, który odnosi się do ludzkości⁹.

Koncepcja połączenia technologii i duchowości Miesa van der Rohe objawiła się światu po raz pierwszy w jego *The Barcelona Pavillon* z 1929 r. Jest on syntezą klasycyzującej, czy aż antycznej greckiej przestrzeni (stylobat świątyni), dynamicznego przenikania przestrzeni wewnętrznych i zewnętrznych poprzez kolejne otwarcia widokowe. Wolny plan dzięki zawieszeniu konstrukcji na delikatnych, rowkowanych (gotyckie słupki czy rowki doryckich kolumn) słupach pozwala na posługiwanie się ścianą jako ekranem egzystencjalnej projekcji: monumentalny, antyczny marmur na przemian z onyksem czy kruchym szkłem w chromowanej ramie (materiał jako środek wyrazu).

Historia i teraźniejszość, mit i współczesna duchowość, humanizm i technika są wymieszane, by osiągnąć unifikację i pojednanie przeciwieństw, na którą miał nadzieję Guardini. W *The Barcelona Pavillon* Mies van der Rohe nadał namacalne wrażenie współczesnej możliwości prostoty i naturalności budynków obserwowanych przez jego mentora w dolinach Brianzy¹⁰.

Tęsknota za ponownym zespoleniem pierwiastka duchowego i nauki, czytelną w „Listach znad jeziora Como” znalazła ucieleśnienie w budynkach Miesa van der Rohe. Można to ująć, że samo życie ma kreować, nadawać formę domom tylko budowanym przez architekta.

Są jeszcze dwa dodatkowe, zbieżne aspekty idei katolickiego myśliciela i architekta: Tworzenie, jako budowanie i „służenie” przez budynek. Domu nie można *wykreować*, trzeba go wybudować zgodnie z jego naturą i naturą otoczenia. Ma on służyć jako struktura przestrzenna, a nie *narzucać się*. Trzeba przypomnieć:

Nie znamy formy, tylko problemy budowlane. Forma nie jest celem, lecz rezultatem naszej pracy¹¹.

Wartością, która spaja te wszystkie intelektualne przecieże i trudno zauważalne pierwiastki jest poezja przestrzeni. Właściwe tylko pracom Mistrza: poetyka przestrzeni, elegancji proporcji i form, są swoistym uświęceniem intelektualnych decyzji swobodnego planu, widocznego szkieletu konstrukcji, oderwanej od strukturalnego ciężaru „skóry”. Tym, co istotnie odróżnia architekturę Miesa van der Rohe, jest poetyckość przestrzeni. Pawilon w Barcelonie swoją swobodą i wyciszeniem pozwalał ścieżce spacerowej światowej wystawy kontynuować bieg trasy spacerowej pomiędzy wypełnionymi tłumem przestrzeniami wystawowymi. Stanowił enklawę eleganckiego spokoju.

Trzeba pochylić się przede wszystkim nad odbiciem we współczesnych dziełach architektury Miesowskiej „ekspresji etosu cywilizacji” poprzez operowanie

⁸ F. Neumeyer, op. cit., s. 208.

⁹ R. Guardini, op. cit., s. 88.

¹⁰ F. Bertoni, *Minimal Architecture*, op. cit., s. 14.

¹¹ Claire Zimmerman, op. cit. s. 10.

„strukturą budowli”¹². Strukturą „od dołu do góry, do najmniejszego szczegółu. Całość przesycona tymi samymi ideami”, jak chciał Mistrz.

NOWE POSZUKIWANIA AWANGARDY

Pozornie oczywista jest teza, że współcześni nam architekci reprezentujący minimalistyczne tendencje, w swoich pracach i opiniach dotyczących architektury są kontynuatorami teorii Miesa van der Rohe. Warto rozważyć jednak, w jaki sposób ją odczytują.

Aby naświetlić problematykę tezy, że dzisiejsze tendencje minimalistyczne w różny, czasem wzajemnie sprzeczny, sposób rozwijają ideę struktury, trzeba dostrzec świadome, teoretyczne założenia, jak i ocenić praktykę budowlaną. Dla opisanego ich tożsamości i kondycji istotna jest wiedza o interpretacji poszczególnych wątków: kształtowania wielkich struktur urbanistycznych, podejścia do przestrzeni miejskiej, typologii budynków, awangardy, wynalazczości, rzemiosła budowania czy sposobu traktowania i transformacji materiałów. Pozwoli to także na zweryfikowanie, w jaki sposób, powszechnie uznawane za awangardowe dzieła minimalistycznej architektury odpowiadają opisanym przez awangardę kryteriom.

Interesujące wydaje się myślenie o związkach współczesnych tendencji minimalistycznych w architekturze z ideą „struktury”, „oryginalnego porządku” awangardy lat 30. XX w. Należy zauważyć główne źródła dzisiejszego minimalizmu i przeanalizować, w jaki sposób podchodzi do problemów twórczych, które konstytuowały awangardę po I wojnie światowej: przestrzeni miasta, typologii domu, struktury budynku, materiałów.

Architekci reprezentujący współczesne tendencje minimalistyczne, jak Dominique Perrault, Christian Kerez czy Peter Zumthor oraz Artec, Adolf Krischanitz i Riegler Riewe świadomie kontynuują osiągnięcia awangardy. Natomiast każdy z nich robi to w różny sposób, posługując się inną hierarchią wartości.

Wspólne dla tych twórców jest kreowanie miejskiej tkanki czy wielkich struktur urbanistycznych na podstawie optymalizacyjnych, ekonomicznych i komunikacyjnych algorytmów. Kształt graficzny planów jest zawsze bliski minimalistycznej sztuce. Ich wspólną cechą jest zaprzeczenie narracyjnemu – epickiemu myśleniu niezależnie od materii: urbanistycznej czy architektonicznej. Łączy ich także świadomość brutalności aktu budowania w istniejącym krajobrazie i przestrzeni społecznej. Z tym, że jedni (Artec) czynią z tego nagą siłę swojego przekazu, a inni (Riegler Riewe) podejmują dialog dla znalezienia wartości pozamorfologicznych.

Szczególnie należy podkreślić rolę paradygmatu ekologicznego w kształtowaniu miast i domów przez Riegler Riewe. W widoczny sposób definiuje to

¹² P.Carter, *Mies van der Rohe at work*, Phaidon, New York 2004, s. 7.

przyjęte przez nich rozwiązania struktury i formy budynków (Szkoła BSP w Baden). Daje też wymierne efekty energetyczne i eksploatacyjne.

Najbliższy Krischanitzowi, dystans do kultury miejskiej, nadaje tej przestrzeni abstrakcyjną, ironiczną poetykę. Znajdujemy w niej warunek powstania sztuki: „matematyczną bezwzględność i gest człowieka” (Jarre).

Po analizie percepcji dziedzictwa architektonicznej awangardy w pracach architektów tendencji minimalistycznych można stwierdzić, że ważne są dwa aspekty, rozwijane i interpretowane na nowo przez współczesnych twórców: wprzęgnięcie najnowszych technologii dla uzyskania założonych efektów przestrzennych oraz wpływ rozwiązań proekologicznych na kształt przestrzeni obiektu. Peter Buchanan pisze:

Wśród licznych problemów stojących przed globalizującym się światem, najbardziej oczywisty i najpilniejszy jest kryzys środowiska naturalnego, znacznie wykraczający poza samą tylko zmianę klimatu. Może on wyznaczyć nowy cel architekturze, która wraz z innymi obszarami projektowania ekologicznego [środowiska naturalnego] – powinna stać na pierwszej linii frontu „przeciwstawiając kryzysowi kreatywność”¹³.

Mies van der Rohe wierzył, że budowanie architektury jest odzwierciedleniem najgłębszych procesów cywilizacyjnych. Służy temu technologia. Zmienił się paradygmat rozwoju z technologicznego („potrzebujemy nie mniej technologii, ale więcej”) na ekologiczny. Trzeba więc spojrzeć na poszukiwania architektów tendencji minimalistycznych także pod kątem tego modelu rozwoju. Pełną i świadomą odpowiedź na te problemy dają Riegler Riewe, Peter Zumthor i Dominique Perrault. Wykorzystują oni metody pasywnej i aktywnej energooszczędności budynków oraz stosują materiały proekologiczne. Można zanotować świadome kontynuowanie zasad „struktury” obiektu, jako „etosu dzisiejszego czasu”, przez Christiana Kereza. Kerez bezwzględnie podporządkowuje oczekiwanemu wyrazowi obiektu całą jego strukturę konstrukcyjną i instalacyjną. Stosowanie najnowszych osiągnięć technologii, aby zachować wolność tworzenia, wydaje się w najgłębszy sposób podążaniem drogą Mistrza. Jak w National Gallery w Berlinie Kerez każe „technice podążać za myślą”. Odnalezienie natury rzeczy, oddanie „ducha czasu” środkami czysto architektonicznymi: sposobem kształtowania morfologii domu, rolą i formą konstrukcji podpór, zasadą tworzenia i rysunkiem ścian lub sposobem dialogu z zastaną „geografią” oraz oczekiwaniami mieszkańców, decyduje o duchowej sile przekazu obiektu. Znakomitymi tego przykładami są *Muzeum w Vaduz* i *Dom z jedną ścianą*, gdzie z rzutu wyeliminowano podpory i szachty instalacyjne, aby nic nie zakłócało przestrzennej, formalnej myśli. Rzut i elewacja mają być „absolutnie klarowne”, a nie tylko, co do zasady. Zastosowanie sprężonych na budowie płyt żelbetowych i bezuszczelkowych instalacji, dla wykonania niewielkiego domu dwurodzinnego, to jedyny znany w literaturze przedmiotu przykład takiej konsekwencji twórcy.

¹³ P. Buchanan, *Beyond the cult of the object*, The Architectural Review, nr 1302, 08/2005.

Uzyskane dzięki temu wyrafinowane kształtowanie napięć emocjonalnych pomiędzy wnętrzem a zewnątrz, które widać w tych domach, jest dowodem kontynuacji dorobku Miesa.

Dominique Perrault dodaje do tych problemów, podobnie jak Mies van der Rohe, konieczność pracy wynalazcy z materiałami, aby budowanemu domowi nadać indywidualny charakter. W jego wypadku inwentyka obejmuje nie tylko strukturę obiektu, ale także, a może przede wszystkim, modyfikowanie przemysłowych materiałów. Konsekwentnie, od pierwszych realizacji (Hotel Industrial Jean-Baptiste Bergier) do ostatnich projektów (rozbudowa Teatru Maryjskiego w Petersburgu) Perrault obudowuje elewacje siatkami własnych pomysłów. Mają one „rozmyć” krawędzie domu i spowodować, aby dla widza „wibrował”. W prawdziwie francuski sposób (we Francji powołanie architekta – wynalazcy jest niezwykle żywe) próbuje też odnaleźć „wyraz epoki” w wykreowanym „sztucznym krajobrazie”.

Peter Zumthor transformuje tradycyjne szwajcarskie metody budowlane i lokalne materiały. Koncentrując się na miejscu i roli domu dla jego mieszkańców, w najbardziej abstrakcyjny, uniwersalny i prosty sposób buduje przestrzeń poetycką. Wydaje się, że o takim duchowym wymiarze architektury, jaki widzimy w domach Zumthora, mówił Mistrz. Nowoczesna, formalna bezkompromisowość Zumthora kontrastuje z niespotykaną wrażliwością na materiał, światło, dźwięk, zapach. Dobrym przykładem są Termy w Vals, gdzie konstrukcyjnie grube ściany z szaro-zielonego lokalnego łupku tworzą labirynt wewnętrznych i zewnętrznych basenów. Wielkie przeprucia przegród zewnętrznych uzupełniają dialog budynku z krajobrazem. Ten dom jest jak termalna skała. Jednocześnie wyrafinowana kompozycja przestrzeni, materiałów, światła jest dziełem architektonicznej wizji. Na indywidualnej wystawie swoich prac w Kunsthaus Bregenz w 2007 r. Zumthor pokazał film z *Term Vaduz*, na którym statyczny kadr kamery przez 40 minut notował przechodzących przypadkowo ludzi, odgłosy, rozmowy zza kadru, zmieniające się światła. Postrzeganie codziennego życia, jako ostatecznego kreatora budowanych przez architekta abstrakcyjnych przestrzeni, umieszcza je poza czasem. Fundamentalne koncepcje architektury awangardowej pozostają dla architektów tendencji minimalistycznych jednym z kanonów współczesnej architektury. Najprostszymi środkami przekazują dzisiejszy związek pomiędzy kreowanymi przestrzeniami a współczesną cywilizacją. Spoglądając na dzieło *Land of Art* na pustyni Arizony, instalacje Jamesa Turrella wewnątrz wulkanicznego krateru, z którego podziwiać można niezmierzoną abstrakcję nieba, gdy zmienia swój kolor, na prace minimalistycznych architektów, [...] obserwator zostanie zmuszony do niemediowanego i niemalże fizycznego związku z oryginalnymi całościami, aby zadać sobie kilka podstawowych, fundamentalnych i pozostających bez odpowiedzi pytań. Prosta, drewniana ławka jest doskonałym punktem widokowym, aby obserwować nieskończone i dzielić jego zagadkę¹⁴.

¹⁴ F. Bertoni, *Minimal Design*, Birkhäuser, Basel, Boston Berlin, 2004, s. 98.

MINIMALISM AND AVANT-GARDE. MINIMALISTIC TENDENCIES IN MODERN
ARCHITECTURE IN THE LIGHT OF ARCHITECTURAL CONCEPTION OF „ORIGINAL
ORDER” OF AVANT-GARDE OF 1930S.

Abstract. Attempt of answer to the question: as far as modern minimalistic tendencies in architecture are contemporary version of architecture of avant-garde of 1930s, what elements within the framework of these tendencies decide continuation of modernists' search, especially "synthesis of technology and spirituality" – Mies van der Rohe's idea. It is the most essential, from a perspective of aim of this paper, problem of transformation of "structural" minimalism, whose works elicit strong controversies. Close-up of nowadays outline of "original order" quest of Master – Mies van der Rohe, a form resulted from "principles of the essence of the matter", is cognitively significant research problem. It is crucial to perceive quest of minimalistic tendencies as continuation of "original order", accomplished in quests of urban area (large urban planning structures, city-house relations, artificial landscape) and architectural area (avant-garde, autonomy, inventics, construction, materials). It concerns areas of idea, designing and building.

Key words: minimalizm, avant-garde, "original order", Minimal Art